

მარიამ კობერიძე

საწყისის წარმოება და ფუნქცია "ვეფხისტყაოსანში"

საწყისის წარმოება და ფუნქცია ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მრავალჯერ ყოფილა განხილვის საგანი (ა. შანიძე, 1953, 1976; არნ. ჩიქობავა, 1942, 1956; დ. ჩხუბიანიშვილი, 1965; ი. იმნაიშვილი, 1957, 1971; ლ. კიკნაძე, 1946, 1947; ა. მარტიროსოვი, 1955, 1959; ბ. გიგინეიშვილი, 1955; ზ. სარჯველაძე, 1997; ბ. ცხადაძე, 1986; ლ. ბარამიძე, 2008).

საწყისი ქართულში ამოსავლად იყენებს ზმნის აწყმოს (ან მყოფადის) ფუძეს. ეს არის იგივე პირველი სერიის თემა. მას დაერთვის საწყისის მაწარმოებელი აფიქსები როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში. საწყისის ფორმები მრავალფეროვანია, გამოიყოფა რამდენიმე აფიქსი: ა, ს-ა, სი-ა, სა-ა, სი-ილ, ილ (ა. შანიძე, 1980, გვ. 560; ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 174).

შ. რუსთაველის "ვეფხისტყაოსანში" საწყისი ორგვარად იწარმოება: -ა და -ილ სუფიქსით და სა-ა პრეფიქს-სუფიქსით.

-ა სუფიქსიანი წარმოება: "ვის ჰშვენის, ლომსა, ხმარება შუბისა, ფარ-შიმშერისა" (12); "მას, არა ვიცი, შეგჰკადრო შესხმა ზოტბისა შე-რისა" (12); "ვითა ცხენსა შარა გრძელი და გამოსცდის დიდი რბევა, მობურთალსა — მოედანი, მართლად ცემა, მარჯვედ ქნევა, მართ აგრევე მელექსესა - ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა, რა მიჭირდეს საუბარი და დაუწყოს ლექსმან ლევა" (13); "ამოა ჰკრეტა ტურფისა, სიახლე საყვარელისა" (44); "შეყრა გვიჩნდის სიხარულად, გაყრა დიდად ვივაგლახით" (332).

მაგალითებიდან ჩანს, რომ საწყისის მაწარმოებელი ხმოვანი სუფიქსი -ა ფუძეზე დართვისას რაიმე ცვლილებას არ იწვევს მასში. ასეა როგორც თემისნიშნიან, ისე უთემისნიშნო ფუძეებში, გამონაკლის შეადგენენ -ავ და -ამ თემისნიშნიანი ზმნები. -ავ და -ამ თემისნიშნიანი ზმნებისაგან ნაწარმოებ საწყისის ფორმებს თემისნიშნისეული ხმოვანი ა ეკვეცებათ და რჩება ვ და მ (ა. შანიძე, 1980, გვ. 560). მაგ.: "ჩემი ზრახვა (!ზრახავს) სიძუნწისა, ტყუის, ვინცა დაიყბედნა" (24); "მოდი, ჰმუნვა (!ჰმუნავს) გამიქარვე, გულსა წყლულსა მეწამლო" (37); "კაცთა კრძალვასა (!ჰკრძალავს) ვაწვევდი გულსა შმაგსა და რეტასა" (141); "მტერთა სრვად (!სრავს) დაუფარავი" (96); "მას ლომსა ნახვა (!ნახავს) უხარის მის მზისა მოკამათისა" (200); "მაგრა მეტად უარეა არა-თქმა და ჭირთა მალვა (!მალავს)" (123); "სმა-ჰამა (!ჰამს-სევამს) დიდად შესარგი, დება რა სავარგულია?"; "თუ იღუმალ არ შევუვალთ, ცხადად შებმა (!აბამს) არ ეგების" (393).

-ებ თემისნიშნიანი: "არაბეთს გასცა ბრძანება (!ბრძანებს) დიდმან არაბთა მპყრობელმან" (22); "დავიწყო კადრება (!კადრებს) საუბნარისა" (20); "შეასხეს ქება (!აქებს) ტარიელს, მან მაღლი გაუათასა" (407); "მათ ქურდთა მიღმა გამეგო მე არას არ შეწამება (!წამებს)" (90); "ბრძანა: ღმერთსა მოეწყინა აქამდისი ჩემი შვება (!უშვებს), ამაღ მიყო სიამისა სიმწარითა დანავლღება (!ანავლღებს) (36)" -ობ თემისნიშნიანი: "რად

ვზი ქუშად და დაღრეჯით ასრე მიხდილი **ცნობისა?**“ (45); “ღმერთმან არ მომცა ყმა-შვილი, -ვარ საწუთროსა **თმობითა**“ (25); “ქალმან უბრძანა: “ზარი მღევს მე ამისისა **თხრობისა**; მწადლა არა-თქმა, რომლისა ღონე არა მაქვს **თმობისა**, მაგრა იცია მიზეზი შენისა აქა ხმობისა, რად ვზი ქუშად და დაღრეჯით, ასრე მიხდილი **ცნობისა?**“ (45).

-**ევ** თემისნიშანი ზმნური ფორმებიდან უცვლელად გადაწყვებათ საწყისში: “გაუშვა და ცალკე დაჯდა, ტირს, დაიწყო ცრემლთა **ფრქვევა**“ (66); “არ ეგების აწ ამისი ასრე **თქმევა** (144)“; “სხვასა რასმე მოგონება სჯობს, საქმისა **გამორჩევა** (148)“; “მე ვითა ვთქვა **წვევა** თქმისა, რათგან ეგრე არ ეგების! (183)“; “ვუბრძანე **წვევა** ლაშქართა“ (121); “დავიწყეთ **რჩევა** საქმისა, გული მიც, თუტა მელია“ (152).

ზოგი საშუალი და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან ნაწარმოებ საწყისს ა სუფიქსის წინ ერთვის **ომ** და **ოლ** (ა. შანიძე, 1980, გვ. 252; ი. იმნაიშვილი, 1971, გვ. 252). **ოლ**, **ომ** ერთნაირად ახასიათებს როგორც ძველი, ისე ახალი ქართულის ზოგის საწყისის ფორმებს; თავისებურება აქ ის არის, რომ შესატყვის პირიან ზმნაში ეს ბოლოსართები არ გვაქვს. ისინი შემონახულია მხოლოდ სახელზმნაში — საწყისსა და მიმდებარეში. **ოლ**, **ომ**-ს საწყისის მაწარმოებლად ვერ ჩავთვლით თუნდაც იმიტომ, რომ ისინი სისტემატურად გვაქვს მიმდებარეშიც (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 176). მაგ.: “ვაზირი ბერი სოგრატი თვით მისთანავე **მჯდომია**“ (24); “აგრე კვალ-წმიდად **წახდომა** (**←ხდება, წახდება**) კაცისა, ვითა დევისა“ (36); “ბაღა შეველე, კოშკი დაძვდა, ასმათ ვნახე ძირ **დგომით** (**←დგება**)“ (154); “ჩემი ჭირდა მისვლა **ნდომით** (**←უნდა**)“ (154); “ესე **წყრომა** (**←უწყრება**) მეფისაგან ვისცა ესმა, ვინცა იცის“ (171); “მეტმან ზარმან გამაშმაგა, მომიკიდა ცხრო და **თრთოლა** (**←უთრთის**): გულსა ეუთხარ: “ნუ მოჰკედები, არას გარგებს ცუდად **წოლა**(**←წევს**), გიჯობს გაჭრა ძებნად მისად, გავარდნა და ველთა **რბოლა** (**←რბის**). აჰა ჟამი, ვისცა გინდა ჩემი თანა **წამოყოლა** (**←ჰყავს**)!“ (172).

ა. შანიძის აზრით, **ოლ** წარმოშობით იგივე უნდა იყოს, რაც სვანურის **-ოლ**, რომელიც ვნებითი გვარის სავრცობია: ტეხნი (“ბრუნდება”), ტეხნოლ (“ბრუნდებოდა”)“ (ა. შანიძე, 1980, გვ. 563).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ზოგჯერ ფუძესა და საწყისის ა-ს შორის მოიპოვება ინფიქსი ნ, რომელიც განსაკუთრებით ვინით დაბოლოებულ (ოვ, ევ-იან) ფუძეებში იჩენს თავს (ა. შანიძე, 1953, გვ. 561). ეს ნ ფუძეში არაა მოსალოდნელი, უმეტეს შემთხვევაში პირიან ფორმებში არა გვაქვს, გვხვდება მხოლოდ საწყისში. ახალი ქართულიდან შეიძლება დავასახელოთ ხსოვ-ნ-ა, ძოვ-ნ-ა, პოვ-ნ-ა, დევ-ნ-ა, ყოფ-ნ-ა, ძებ-ნ-ა (ა. შანიძე, 1980, გვ. 561). “ამგვარი ნ საწყისის ფორმებში ძველ ქართულშიც გვაქვს, მაგრამ განსხვავებული მდგომარეობაა ფუძეთა მიხედვით: ერთსა და იმავე ფუძეში ინფიქსი ნ შეიძლება ძველ ქართულში არ გვხვდებოდეს და ახალში იჩენდეს თავს, ზოგჯერ კი პირიქით“ (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 185).

“ვეფხისტყაოსანში“ უზმნისწინო ფორმებში ნ არა გვაქვს, მაგრამ არის საწყისში. მაგ.: “ძნელია **პოვნა** (**←პოულობს**) კაცისა ღმრთივ ზეცით განაწირისა!“ (90)“; “ავად ჰშვეწოდა **მორევნა** (**←ერევა**)“ (90); “შენ არ იცი ზვარაზმშასი საქმროდ ჩემად **მოყვანება?** (**←ჰყავს, მოჰყავს**)“ (155).

როგორც ა. შანიძე შენიშნავს "ზონა"-ში ნ ძველადაც გვქონდა: "ზონა" პათიონისა ჯუარისა" (X საუკუნის ხელნაწერებში). ასევე გვქონდა ნ "წვენა"-ში (მოიწია-"მოწვენა"; შეეწია -"შეწვენა" ("ძალი მომეც და შეწვენა შენგნით მაქვს" "ვეფხ.", 6); ასეთივე იყო: "ღევნ-ა, მორევ-ნ-ა" ("ავად შევნოდა მორევნა და ჩემი დათამამება", "ვეფხ.", 295), დატევნა (დაიტია-დატევნა), ხვევ-ნ-ა ("მძულს უგულოდ სიყვარული, ხვევნა, კოცნა, მტლამა-მტლუში", "ვეფხ." 25). ამჟამად უფრო უნარო ფორმები იხმარება: მოწვევა, მორევა, შეწვევა, დატევა (ა. შანიძე, 1980, გვ. 561).

"ვეფხისტყაოსანში" ნ გვხვდება ისეთ საწყისებშიც, სადაც ის თითქოს მოსალოდნელი არ იყო. მაგ.: (90); "ჩემთა სწორთაგან იყვნიან ჩემს წინა **ნადიმობანი**" (117); "პირველ გაჭრისა პირება, მერმე დაწყნარდეს **ცნობანი**" (117); "ზოგჯერ შემცვიან სევდათა, ვთქენი საწუთროსა **გმობანი**"; "თუ მინდენ **შველანი**" (128).

ნ ამ შემთხვევაში იმ ზმნათა ანალოგიით უნდა იყოს გაჩენილი, რომლებიც ძირისეულ ან აფიქსისეულ ნ თანხმოვანზე ბოლოვდებიან (ლ. ბარამიძე, 2008, გვ. 189).

გარდაუვალი ზმნებისაგან ნაწარმოებ საწყისის ფორმებთან დასტურდება -ილ სუფიქსი: მათ ლაშქართა **ზახილისა** იყომ ერთობ უგრძნობარი (35); "არცა დააგლო **ტირილი**, არცა რა გაიგონა მან (35); "არ გიკვირს, გავძელ ვერ-ჭვრეტა მისისა **გადიმილისა?** (230);

საინტერესოა ვალ ფუძიანი ზმნისაგან ნაწარმოები საწყისი ს-ვლ-ა: "მისლვა ებრძანა, ეამა, თქმა არ ეგების ენითა" (202); "ვით მიაამბე **წასლვა** მისი, ვინ აღვისა მორჩი ხე წნა" (220); "შეიქმნა **გასლვა** შიგანთა, ჯარია მუნ ხასებისა" (164).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ "ს ფუძის კუთვნილება არ არის, ისე როგორც ს-რბასა და ს-ყიდა-ში, რომელიც ძველად იხმარებოდა" (ა. შანიძე, 1980, გვ. 563). ეს ს არის ნივთის კატეგორიის ნიშანი, უძველესი დროიდან შემორჩენილი (არნ. ჩიქობავა, 1942, გვ. 230).

ზოგჯერ ერთ წინადადებაში რამდენიმე საწყისია: "კვლა გაამალლა **ზახილით ტირილი**, არ-გაცინება, ავთანდილს ღმერთმან **წადილი** მისცა, გულისა **ლხინება**" (76); "მიცემა და არას **შური**, **ჩუქებისა** არ-მოწვენა, **გავლენა** და **მონმარება**, მისად **რგებად** ველთა **რბენა**" (230).

"ვეფხისტყაოსანში" საწყისი დასტურდება ქვემდებარის, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის, პირდაპირი დამატების, უბრალო დამატების, ადგილისა და მიზნის გარემოების ფუნქციით.

საწყისი ქვემდებარედ: "ურჩ ვექმენ და მისეულთა წესთა **ქცევა** მიხნდა ზარად" (99); "შიგან მომეცა **მოსმენა** არ საუბრისა მქისისა" (101); "გაწირვა და **დავიწყება** ჩემგან თქვენი არ იქმნების" (128).

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი: "მას ქალსა ნესტან-დარეჯან იყო სახელად **ხმობილი**" (98).

საწყისი პირდაპირ დამატებად: "ვერვინ ჰკადრებდა **წყენასა**, ვერ ცხადი, ვერცა მპარავი" (96); "ქება თქვიან ჩემთა ქმნათა" (99); "კვლა დაიწყო **თქმა** ამბისა მან, რა ხანი მოიტირა" (104); "ასმათს უბრძანა **გამოხმა** დურაჯთა ამირბარისა" (104); "სხვამან ვერავინ შემატყო **ღება** ცეცხლისა

ცხელისა“ (107); “ვქმენ მართლისა **შემოთვალვა**“ (123); “ვცან შენი **დანაპირები**“ (128).

საწყისი უბრალო დამატებად: “**სიზმრად** მგონია, დარჩომა ჩემი ვერ დამიჭერია“ (115); “რადგან, მზეო, ჩემთვის **ნათლად** აღმოჰხდები“; “დარბაზს ვიშვებდი, დამეცხო ცეცხლი, **წვად** მოუთმინები“; “შენ **სინათლედ** თვალთა ჩემთა მიჩნდე, მზეებრ **სანახველად**“ (124); “მე შემომიძღვნეს რამაზისგან **ძღვნად** საჭურჭლე საშინელი“ (127); “**რისხვით** არ დაგეტყუნე ცანია“ (127); “იგი **საძღვნოდ** მისად დავსხენ, ვისი შუქი მანათობდა“ (132); “მეტმან სევდამან მიმწურა გულსა დაცემად **დანისად**“ (154); “კვლა მიეცა თვალთა ძალი, მის ნათლისა ეგრე **ჭვრეტად**“ (156); “ლალი **ქარვად** გარდაიქცა, ბროლი სრულად დაილეწა“ (191).

საწყისი ადგილის გარემოება: “მათ **საჯდომთა ახლოს** დამსვეს, პატივს მცემდეს ძისა დარად“ (99).

ვითარებითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი საწყისი ხშირად მიზნის გარემოების როლს ასრულებს: “ფარსადან დაჯდა **ხარებად** ზეიმითა და ზარით“ (97); “**ხალვად** ვჯდი და ვიხარებდი“ (99); “მაშინლა შევე ხატაეთს **მოვლად** და **მოსათვალავად**“ (132); “ნუ აყოვნებთ, მოდით ჩვენად **ნაბრძანებად**“ (152); “მე მაშვრალი, ნაბურთალი საწოლს შევე **მოსვენებად**“ (152); “გულსა სევდა შემეყარა, ვიწყე ჭირთა **მობოვნებად**“ (152); “ჩემად **ნახვად** მოვიდოდეს, შენ ვითამცა გაშიკობდეს“; “ვა, სოფელო უხანოო, რად ჰზი სისხლთა ჩემთა **ხვრეტად**“ (156).

საწყისის ზმნისწინიანი ფორმები გამოხატავს გეზსა და ორიენტაციას. **მიმართული გეზი:** “გაეხარნეს **მისვლა** ჩემი, ტურფისა და ლამაზისა“!; “არვისი ბრძანა მეფემან არცა **გაშვება** მთვრალისა“ (141); “ლზინად მიჩს **შეყრა** მოყვრისა მის, შენგან შეუყრელისა“ (149); “**წასვლა** ვქმენ მითვე წამითა“ (151); “რა მივე, მითხრეს **დაჯდომა**, წინაშე დავეცე სკამითა“ (151); თუ მალირსებ **განკითხვასა**, ავი არა არ მიქნია“ (156); “ესე მეტად მომეწონა თათბირი და **გამორჩევა**“ (158); “მწაღდა, მაგრა ვერ შევემართე **შეჭიდება**, **შემოსვენვა**“ (158); “მოვიდა კაცი, “სასიძო მოვაო“, **მოსვლა** გვახარა“ (164); “შეიქმნა **გასვლა** შიგანთა, ჯარია მუნ ხასებისა“ (164); “აჰა ჟამი, ვისცა გინდა ჩემი თანა **წამოყოლა**“ (172); “მუნ გარდავზე მოსვენებად, **დამხვდეს** რამე ხენი ლაღნი“ (177); “სწაღდა, მაგრა ველარა ქმნეს ჩემი ზედა **წამოქელვა**“ (178); “მათი მესმა **დაპირება**, ჩაბალახთა **ჩამობურვა**“ (183); “ჩემთა ლაწვთა **დანდენი** მე ჩემივე სისხლი ვიცხე“ (187); “მე შენი **გაყრა** არ მომეთმინების“ (191); “შენი **წასვლა** არვინ იცის, რაცა მითხარ, აგრე ვქმენა“ (200); “ზამს **გასრულება** მოყვრისა სიყვარულისა მტკიცისა“ (204); “გამიშვია **შეჭირვება**, არა მგამა ყოლა მეო“; “მოშორვება საყვარლისა მას შეჭქმნოდა მისად ლაზოდ“; “მთვარე წყალსა გამოსრული ნახეს, შუქთა **მოვანება**, უკურიდნეს, აღარა ქმნეს მუნ ხანისა **დაყოვნება**“ (78); “წყლულად მაჩნდა **არ ნაღებად**“ (131); “რა შეულამდის, ვარსკვლავთა **ამოსვლა** ეამებოდეს“ (248); “შენ გაქეს წამალი მისისა **მოთმინებისა** თმენისა“ (248); “ლამე აღხენდის, დღე სჯიდის, ელის **ჩახვლასა** მზისასა“ (248); “**მოსვლა** ღია ეამების“ (248);

ამრიგად, როგორც გაანალიზებული მაგალითებიდან ვხედავთ, შოთა რუსთაველის “კეცხისტყუარასში“ საწყისი წარმოებებისა და ფუნქციის თვალსაზრისით

საინტერესო მასალას გვაწვდის სიტყვაწარმოების თავისებურებათა წარმოსაჩენად და ხელს არ უშლის იმის მტკიცებას, რომ წარმოდგენილი მასალა ძირითადად ემთხვევა თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებს, ხოლო საწყისის გამოყენების სიხშირე შოთა რუსთაველის პოეტური მეტყველების სტილია, მანერაა, რომლის საშუალებითაც აყალიბებს და ნათელყოფს პოეტური აზროვნების თავისებურებებს, ლექსიკური მასალის სიუხვსა და სიხშირეს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ლ. ბარამიძე, 2008** - ლ. ბარამიძე, ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის საკვანძო საკითხები, თბ., 2008.
- ბ. გიგინეიშვილი, 1979** - ბ. გიგინეიშვილი, ძველის ენის საკითხები: შატბერდის კრებული, ბ. გიგინეიშვილისა და ე. გიუნაშვილის გამოცემა, მ. შანიძის რედაქციით, თბ., 1979.
- ი. იმნაიშვილი, 1957** - ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.
- ი. იმნაიშვილი, 1971** - ი. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, თბ., 1971.
- ლ. კიკნაძე, 1946** - ლ. კიკნაძე, ძირეული და ნასახელარი ზმნები ქართულში, I, თსუ შრომები, XXVIII, თბ., 1946.
- ა. მარტიროსოვი, 1955** - ა. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ძველ ქართულში: იკე, VII, თბ., 1955.
- შ. რუსთაველი, 2011** - შ. რუსთაველი "ვეფხისტყაოსანი", თბ., 2011.
- ზ. სარჯველაძე, 1997** - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.
- ა. შანიძე, 1976** - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
- ა. შანიძე, 1980** - ა. შანიძე, ტომი III, თბ., 1980.
- არნ. ჩიქობავა, 1942** - არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
- ბ. ცხადაძე, 1986** - ბ. ცხადაძე, მასდარის წარმოება ძველ ქართულში, თბ., 1986.

MARIAM KOBERIDZE
**FORMATION AND FUNCTION OF THE INFINITIVE IN
“THE KNIGHT IN THE PANTHER’S SKIN”**

Shota Rustaveli’s “the Man in the Panther’s Skin” gives interesting material for the explanation of the peculiarities related to the word-formation through the formation and the function of the infinitive.

Mainly the infinitive is formed by suffix – “a”. The present tense form is used as a root of the verb, e.g. “sheskhma”, “rbeva”, “tsema”, “leva”...

There can be different groups of infinitives with suffix “a” according to their endings. For example:

Infinitive ending with “eb”: “gankurneba”, “shechirveba”, “smineba”, “chkhapuneba”, “dakovneba”, “kadreba”, “movaneba”...

Infinitive ending with “ob”: “shemokriloba”, “akazmuloba”, “tselmortkmuloba”...

Infinitive ending with “av”: “zrakhva”, “chmunva”, “mdurva”...

Infinitive ending with “ev”: “tsveva”... Infinitive ending with “om”: “mjdomi”, “tstoma”, “ndoma”, “tsakhdoma”... Infinitives ending with “il”: “zakhili”, “tirili”, “tsreml-denili”, “gaghimili”... Infinitives ending with plural form: “shvelani”, “gmobani”, “tsnobani”, “morevna”...

Infinitive can have different functions. It can be subject, direct and indirect object, adverbial modifier.

The frequency of usage of the infinitive is the style of Shota Rustaveli’s poetry. He forms the features of poetic thoughts and highlights the richness of lexical materials.